

5. Державна програма "Ліси України" на 2002-2015 роки/ Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.02 р., № 581. – К.: Наука, 2002. – 32 с.

6. Про внесення змін до Лісового кодексу України: Закон України від 08.02.06 р. № 3404-IV// Урядовий кур'єр. – 2006, № 73-74. – С. 3-19.

7. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат. Підписана під час 5-ої Всеєвропейської Конф. Міністрів Охорони навколишнього природного середовища 22.05.03 р. (м. Київ)/ Ратифіковано Законом України від 07.04.04 р. № 1672-IV// [http:// zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi).

УДК 630*907.11.

Здобувач М.М. Лушчак;

доц. І.В. Делеган, канд. с.-г. наук – НЛТУ України;

ст. наук. співроб. М.С. Гунчак, канд. біол. наук – УкрНДІгірліс

ЛИС ЗВИЧАЙНИЙ (VULPES VULPES LINNAEUS, 1758) В КАРПАТАХ

Наведено результати дослідження морфологічних, екологічних і біологічних особливостей лиса звичайного в Карпатах.

Ключові слова: лис звичайний (*Vulpes vulpes*), поширення, екологія, біологія

*Competitor M.M. Lushchak; doc. I.V. Delehan – NUFWT of Ukraine;
senior scientific employee M.S. Gunchak – UkrNDI*

Girlis Fox (*Vulpes vulpes* Linnaeus, 1758) in Carpathian

The results of the studies of morphological, ecological, biological features of the fox in Carpathians.

Keywords: fox (*Vulpes vulpes*), distribution, ecology, biology

У систематичному плані лис звичайний (*Vulpes vulpes* Linnaeus, 1758) належить до роду Лис (*Vulpes* Frisch, 1775), родини Собачі (*Canidae* G. Fischer, 1817), ряду Собакоподібні або Хижі (*Caniformes seu Carnivora* Bowdich, 1821) [2]. В наш час Собакоподібні стали вразливою групою тварин, що потребує особливої уваги з боку науковців і практиків лісомисливського господарства [2]. Мета нашої роботи з'ясувати закономірності поширення, вивчити морфологічні, біологічні та екологічні особливості одного з найчисельніших видів собакоподібних – лиса звичайного в умовах Українських Карпат. Дослідження проводилися загальноприйнятими в біології, теріології і мисливствознавстві методами на території Прикарпатського, Гірськокарпатського та Притисенського лісомисливських районів, Прикарпатської й Закарпатської лісомисливських округ, Карпатської лісомисливської області [1-8].

Дослідженнями встановлено, що в Карпатах морфометричні характеристики лиса мають певні особливості. Так, маса тіла дорослих самців становить 7,8-10,4 кг, пересічна – 8,7 кг ($n = 10$ особин), а самиць – 6,2-8,4 кг та 7,4 кг ($n = 11$ особин) відповідно. Пересічна маса дорослих самців на 17,6 % більша ніж самиць. Маса тіла самців віком до одного року становила 5,6-6,9 кг, середня – 5,8 кг ($n = 24$ особини), а самиць – 4,9-5,8 кг, середня 5,4 кг ($n = 17$ особин). Довжина тіла становить 52-89 см, висота в холці 29-34 см. Кондилобазальна довжина черепа дорослих 13,5-15,5 см. Зубна формула: $i\ 3/3$, $c\ 1/1$, $pm\ 4/4$, $m\ 2/3$ – всього 42 зуби.

Лис екологічно пластичний вид, що населяє всі географічні зони країни. Трапляється в суцільних лісових масивах, у перелісках, у гірських районах, де піднімається до субальпійської смуги, у відкритому степу, на оброблених полях, в плавнях і навіть на прибережних островах Азовського і Чорного морів [1-6]. В Карпатах лис заселяє найрізноманітніші біотопи, проте найчастіше трапляється в угіддях закритих експозицій, в невеликих лісових масивах серед сільськогосподарських угідь Передкарпаття і Закарпаття. Найулюбленишими місцезнаходженнями є невеликі лісові масиви, що чергуються з обробленими полями, городами, чагарниками, населеними пунктами та луками. Лис заселяє всі рослинні пояси Карпат і в своєму вертикальному поширенні сягає найвищих хребтів у поясу криволісся і полонин, що розташовані вище нього. Проте, у криволіссі і на полонинах лисячих нір нами не виявлено. Очевидно сюди лис заходить тільки періодично зі суміжних територій. В зимовий період, вище зони букових лісів сліди лиса, зазвичай, не трапляються (11 стежкувань загальною протяжністю 46 км).

Зустрічність лиса в Карпатах неоднакова, як за лісорослинними поясами, так і за різними категоріями угідь. У Передкарпатті із 1700 зустрічей лиса та слідів його життєдіяльності найбільше випадків приходить на прирічкові долини – 44,2 %, сільськогосподарські угіддя – 18,0 %, невеликі лісові масиви в оточенні полів – 17,4 %, зарослі чагарниками яри і балки – 16,1 %, а решта – 4,3 % від загальної кількості зустрічей – на великі за площею лісові масиви. В гірському поясі лис частіше всього трапляється в лісових масивах поблизу населених пунктів. В глибині лісу за декілька кілометрів від відкритих місць, полів і пасовищ населених пунктів сліди лиса трапляються рідко, як у літній, так і в зимовий періоди. Так, наприклад, на облікових маршрутах прокладених у мисливському господарстві "Зубровиця" (загальна протяжність 142 км), і лісомисливських господарствах "Бергометське" та "Ясиня" (загальна протяжність 120 км) серед усіх зареєстрованих слідів лиса – 97 випадків приходить на невеликі лісові масиви, сінокоси і поля поблизу населених пунктів, 14 – на окраїни лісових масивів (на відстані до 2-3 км від межі лісу) і 9 – у глибині лісових масивів, на відстані 3-4 і більше кілометрів від межі лісу.

Нори лис робить у лісі, в молодих посадках, проваллях, що поросли чагарниками, на схилах ярів та балок, у скиртах соломи, а також на відкритих рівних місцях. Уникає регулярно затоплюваних заплав, мочарів та ділянок з високим рівнем ґрунтових вод [1-8]. В Карпатах нори частіше бувають на схилах південної експозиції. У процесі обстеження біотопів лиса, на маршрутах загальною протяжністю 200 км, нами виявлено 16 нір у невеликих лісових масивах, 9 нір у ярах і балках, 4 нори на полях поблизу місць з нагромадженнями каміння і тільки одну нору у великому за площею лісовому масиві Чорного лісу. Зазвичай, нора похило йде в глиб на один-півтора метра, а потім тягнеться під землею на 5-6 м; може мати 2 і більше гніздові камери, а також кілька виходів (2-8). Нерідко лис займає нору борсука. У норі лис живе переважно під час виведення молодняку, а здебільшого, в теплі сонячні дні, проводить час на поверхні землі, відпочиваючи у затишних місцях після нічних мандрівок [1-8].

Розмножується лис один раз на рік. Гін спостерігається у січні-лютому. Самиця готова до спарювання впродовж 8-10 діб (тічка). За сприятливих

обставин гін триває всього 2-3 доби. Самець може спарюватися з кількома самцями і навпаки. Свідченням початку гону є збільшення густоти слідів. Зазвичай лис полює наодинці, тому й трапляються сліди одиноких особин, а на початку гону, у певних місцях трапляються як парні, так і більше слідів. Останнє має місце тоді, коли самицю переслідує кілька самців. Зазначимо, що в Карпатах, у старих самиць гін може розпочинатися дещо раніше звичайного. Після завершення шлюбного періоду партнери, як правило, розпізнають одне одного й підтримують певні контакти за запахом. Проте, інколи після гону самець тримається неподалік самиці і, приносячи корм, допомагає їй вирощувати молодняк. Нерідко самець приносить їжу самиці вже на 3-4 тиждень після гону. У кінці березня або в квітні, а в гірському поясі і на початку травня, після 49-55 діб вагітності, самиця народжує 4-8, іноді до 10 і більше малят. Так, в 11-ти, розкопаних у Передкарпатті норах, нами виявлено від 4 до 9 лисенят: у двох норах було по 4 лисенята, в одній – 6 лисенят, у п'яти – по 7 лисенят, у двох – по 8 і в одній – 9 малят. Пересічно на одну самицю приходить 6-7 лисенят. Серед оглянутих нами 74 лисенят самиць було 42, а самців 32 або 56,7 % самиць і 43,3 % самців. Маса обстежених новонароджених малят становила 91-135 г.

Народжуються малята сліпими й немічними, прозрівають на 12-14 добу. У віці 3-4 тижнів починають виходити з нори і брати м'ясну їжу, а в 3-4 місяці вчаться полювати. У липні – серпні лисяча сім'я розпадається. Незважаючи на високу смертність молодняку річний приріст популяції може становити 130-240 % весняної чисельності, що значною мірою залежить від погодних умов року і чисельності мишоподібних гризунів. Так, морозна зима 2003-04 років, внаслідок значного промерзання ґрунту, спричинила істотне зменшення щільності населення мишоподібних гризунів, а разом з цим чисельність лиса у Прикарпатті скоротилася майже вдвічі.

Як і умови перебування, їжа лиса також різноманітна. Він поїдає різних ссавців, починаючи від молодняку сарни, зайців і закінчуючи дрібними мідцеподібними. Особливо багато нищить мишоподібних гризунів – мишей, мишаків, нориць і щурів. Охоче полює й на водоплавну дичину. Влітку живиться жабами, черв'яками, молюсками, комахами. Не гребує й падлиною. Може навідуватися на смітники. Серед рослинних кормів – плоди дерев, чагарників і ягоди (слива, вишня, черешня, виноград, груша, яблуна, терен, шипшина, малини, чорниця, бруслина, ожина). Раціон його кормів досить мінливий. Частка того чи іншого корму у раціоні змінюється, як за сезонами року так і за лісомисливськими районами.

Дослідженнями встановлено, що в Карпатах весною (друга половина березня, квітень і травень) у живленні лиса переважають гризуни (близько 60 %), серед яких перше місце посідає нориця руда (40,0 %), за нею слідує нориця польова (13,2 %), чагарникова (6,6 %) та інші види гризунів. Птахи у весняному раціоні становлять близько 20,0 %. Зрідка трапляється заєць. Додатковою поживою весною є комахи. Тільки у двох випадках в екскрементах лиса виявлено вовну сарни європейської. Влітку (червень, липень, серпень місяці) раціон живлення лиса більш різноманітний. В екскрементах трапля-

ються залишки 11 видів гризунів, різних комах, а також залишки ягід і плодів. Залишки гризунів виявлені майже в усіх досліджених зразках екскрементів (93,2 %). Часто траплялися неперетравлені рештки комах, зрідка – рештки зайця, їжака, і вовчків. Частка птахів у літньому раціоні живленні не перевищувала 9,3 %. У зимовий період (листопад, грудень, січень, лютий, частково березень), у раціоні лиса також переважають гризуни (понад 60 %), птахи становлять 15,7 %.

Для з'ясування впливу лиса на мисливські види тварин нами було проаналізовано вміст 29 шлунків лисів, здобутих в зимовий період, як в сезон полювання (листопад-грудень) так і після його завершення (січень-лютий). З 20 шлунків лисів, добутих у сезон полювання, у 7 (35,0 %) виявлено неперетравлені рештки зайця сірого, у трьох шлунках виявлено неперетравлені рештки водоплавних птахів, головним чином крижня. У шлунках жодного з 9 лисів, відстріляних після сезону полювання, залишків зайця не виявлено. Вовну сарни європейської виявлено тільки в одному шлунку. Досліджувані шлунки лисів були наповнені переважно мишоподібними гризунами, падаллю домашніх тварин і побутовими відходами. У двох шлунках лисів, відстріляних у сезон полювання, було знайдено п'я свійської курки. У лютому-березні 2004 року було зроблено аналіз вмісту ще 16 шлунків лисів, відстріляних у Прикарпатті. В шести шлунках знайдено незначну частину мишоподібних гризунів, решта шлунків були частково наповнені побутовими відходами.

На загал дослідження свідчать, що в Карпатах лис характеризується певними морфометричними, біотопічними і біологічними особливостями, що проявляються передусім у розмірах і масі тіла, виборі місць поселення і сезонних змінах у раціоні живлення. У лісовому і сільському господарстві Карпатської лісомисливської області лис корисний, як винищувач мишоподібних гризунів, як "санітар" і "селекціонер". У мисливському господарстві лис один з найважливіших об'єктів полювання, проте в умовах мисливських господарств, які спеціалізуються на розведенні фазанів та іншої дрібної дичини, а також поблизу ферм його чисельність необхідно регулювати. Лис є джерелом поширення корости, сказу та різних гельмінтозів.

Література

1. Бондаренко В.Д., Делеган І.В., Татаринів К.А. та ін. Мисливствознавство. – К.: НМК ВО. – 1993. – 200 с.
2. Делеган І.В., Делеган І.І., Делеган І.І. Біологія лісових птахів і звірів. "Поллі", Львів, 2005. – С. 409-411.
3. Корнєєв О.П. Лисиця на Україні (екологія, господарське значення та шляхи раціонального використання)// Зб. праць НАУ. – К.: НАУ. – 1956, № 5. – С. 101-120.
4. Попушина Н.А. Екологія та практичне значення лисиці в західних областях України// Вісник Львівського ун-ту, серія: Біологія. – 1967, вип. 3 – С. 74-83.
5. Татаринів К.А. Фауна хребетних заходу України. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1973 – С. 153-154.
6. Gossow H. Wildökologie. – BLV. Munchen, 1976. – 260 s.
7. Hell P. A kol. Poľovnícky náučný slovník. – Bratislava: Príroda, 1988. – 520 s.
8. Jędrzejewska B., Jędrzejewski W. Ekologia zwierząt drapieżnych Puszczy Białowieskiej. Wydawnictwo Naukowe PWN. – Warszawa, 2001. – 461 s.